

Pb
8681

Overdruk uit « VOLKSKUNDE ».

Maart - April 1954.

Verzameling Volks- en Kinderprenten
in het
Princeshof te Leeuwarden
door
Marine Ottema
met naschrift van
M. de Meijer

VERZAMELING VOLKS- EN KINDERPRENTEN IN HET PRINCESSEHOF TE LEEUWARDEN

door NANNE OTTEMA
met naschrift van M. DE MEYER

Het is steeds de moeite waard inlichtingen te verschaffen over de herkomst van de voorwerpen waaruit een collectie volkskunst bestaat.

Hieruit toch zijn vaak gevolgtrekkingen te maken, die belangrijk zijn voor de wetenschappelijke betekenis der betreffende stukken.

Een bezoek, dat een der redacteuren van dit tijdschrift, de heer M. de Meyer mij bracht, om mijn verzameling volks- en kinderprenten te bestuderen, was aanleiding voor mij om hiervan rekenschap af te leggen.

De directe aanleiding voor mijn belangstelling „het verzamelen van volks- en kinderprenten” was een ongeveer anderhalve eeuw oude volksprent, naar ik meen van Jacobus van Egmont (1711-1722), volgens Dr Schotel, de uitgever van de best-gesneden prenten, die ik als jongen kreeg van mijn grootvader, die dus reeds gedurende minstens anderhalve eeuw lang bewaard was geworden in een *schoolbord*, de houten schooltas, waarin het Friese kind van oudsher zijn leermiddelen, speciaal de kinderprenten, de volksprenten, de Paasprenten, de kermisprenten en de a.b.c. en andere leerboekjes bewaarde.

Deze prenten droegen van oudsher in Friesland de naam van « heilingen » een bewijs, dat ze afstammen van de Middeleeuwse kerkelijke prenten.

Heeft iemand met een verzamelknobbel eenmaal enige interessante objecten van een bepaalde soort in zijn bezit, dan begint hij zijn verzameling op te bouwen en uit te breiden, en kan hij constateren, dat zijn collectie tot vele stuks is uitgegroeid, die enige wetenschappelijke waarde begint te hebben.

Ik had hiervoor in Friesland een buitengewoon goede kans, omdat mijn vader en ik elkaar in Leeuwarden als notaris zijn opgevolgd en wij daardoor meer dan wie ook gedurende meer dan een eeuw toegang gehad hebben tot vele Friese boedels, waardoor wij kennis konden nemen van de daarin aanwezige objecten van volkskunst.

Het bezit hiervan gaf natuurlijk aanleiding tot het bijeenbrengen van een verzameling en het classificeren, opbergen en doelmatig bestuderen hiervan.

Door deze herkomst heeft mijn collectie dus een Fries karakter gekregen.

Door een tweede wijze van verzamelen: het kopen op prentveilingen, het aannemen van schenkingen en ruilen met andere kinderprentenverzamelaars kreeg ik ook buiten Friesland in gebruik zijnde prenten in mijn bezit.

Pb 8681

Een enkele zeer belangrijke op deze wijze verkregen aanwinst wil ik noemen, omdat mijn verzameling daardoor een speciaal cachet en een bijzonder wetenschappelijke waarde heeft verkregen.

In Mei 1931 kreeg ik van Van Stockums boekantiquariaat de goed geredigeerde catalogus van de verzameling van wijlen Dr G. J. Boekenooogen te Leiden, die toen reeds grote vermaardheid had gekregen door het boek dat hij in samenwerking met Emile H. van Heurck te Antwerpen, in 1910 had geschreven : « l'Histoire de l'Imagerie populaire flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères ».

Ik had in 1927 « exemplaar n° 179 » van dit standaardwerk cadeau gekregen van mej. Marie de Man, te Middelburg, een kinderprentenverzamelaarster, met wie ik toen op dit gebied contact had en die het boek in 1910 van de schrijver had ontvangen.

Doordat ik na het overlijden van van Heurck op de veiling van zijn nalatenschap te Antwerpen ook prenten en boeken heb aangekocht, heb ik de invloed van de beide schrijvers op mijn prentenverzameling en boekenschat op dit gebied kunnen verstevigen.

Ruiling met de collectie van Kuik, aankoop bij de firma Beijers te Utrecht enz., hebben mijn verzameling uitgebreid en verrijkt.

Behalve een vrij complete boekenschat op dit gebied bevat de Prinsessehofbibliotheek de volgende met de volks- en kinderprentenkunst verwante afdelingen met de daarbij behorende min of meer complete literatuur t.w. : a) emblemata-boekjes, b) volks- en kinderboeken, c) robinsonades, d) almanakken. 6

Voor al de emblemata-, volks- en kinderboekjes zijn zeer verwant met de kinderprenten, daar de voor eerstgenoemde gebruikte houtsneden en afbeeldingen dikwijls werden overgenomen op en nagevolgd in de kinderprenten.

Ook de kunstnijverheidsverzamelingen in mijn Musea het Prinsessehof en het Coulonhuis te Leeuwarden bevatten menige afdeling, die nauw contact houdt met de volks- en kinderprentenkunst.

Ik bedoel : de Friese schoolborden, de taai-koek- en marsepeinvormen, de mangelplanken, de bruidskistjes, de coutellerie, sleutels, sloten, klederdrachten, enz. enz., die alle even als de volks- en kinderprenten, in nauw contact staan met het volksleven.

* * *

Volks- en kinderprenten worden het best bewaard plano in portefeuilles. De belangrijkste moeten los op carton worden opgezet. Alleen, ter voorkoming van verdere beschadiging, mogen ze worden opgeplakt of van achteren van versterking worden voorzien.

Oude eigenaars opschriften moeten leesbaar blijven, ze zijn dikwijls vol

humor, als b.v. het achterschrift op een kinderprent van David le Jolle, gemerkt letter C :

Dit is Abe Ruurds zijn Heileng
he die die vent die geeft het weer
voor een apel of een peer
en die dat niet doet
die krigt slagen op zijn hoed
die zal zitten op het rod
met hondert spekers in zijn dot.

De indeling in portefeuilles en onderafdelingen van mijn verzameling volks- en kinderprenten is als volgt :

Portef. I. : *Het Fonds van J. Noman* ± 1814-1830 (1-429), en van *Johan Noman en zoon* ± 1830-1840 (A-I) beide te Zaltbommel.

Portef. II : *Amsterdamse uitgevers en voortverkopers A-L* : a) J. A. Aldag, J. Bollemeij. — b) Johannes Brouwer, David le Jolle. — c) Jacobus van Egmont. — d) G. C. Funcke (litho's). — e) Michiel de Groot, Erven Wed. Gijsbert de Groot, Gijsbert de Groot Keur. — f) A. Jacobs (gekleurde litho's, druk Pellerin). — g) David le Jolle. — h) Joannes Kannevet. — i) S. en W. Koene (1781-1810), B. Koene (1814-1830). — j) C. J. Koster, Wed. C. J. Koster (litho). — k) B. Lenfring (litho). — l) D. Lijzen.

Portef. III : *Amsterdamse uitgevers en voortverkopers M-Z* : a) Meijers prenten (gekleurde litho's). — b) Mindermann & Comp. — c) H. van Munster en zoon, Erven H. van Munster en zoon, J. Proost en J. C. Post. — d) Erve Hendrik van der Putte. — e) de Erven Wed. J. Ratelband en J. B. Bower. — f) de Erven H. R(e)ijnders en de Wed. Hoveman. — g) W. G. van de Sande & Comp. ook te Breda en Namen. — h) Schalekamp en van de Grampel. — i) P. C. L. van Staden & Zn (gekleurde litho's). — j) Erven van de Wed. C. Stichter. — k) J. Wendel & zoon. — l) Erven Wijsmuller. — m) Zalman's prenten door J. S. Schaberg (gekleurde litho's).

Portef. IV : *Leeuwarder - Friese - Groningse uitgevers en voortverkopers* : a) *Leeuwarder prenten*, Job. Seydel, Pieter Koumans, P. Burggraaf Jr, L. Schierbeek, Rimkes for ulefeltsjes, K. J. Zeebuysen. — b) *Sneeker prenten*, F. Houkamp of Holtkamp afnemer van J. Noman (in de Friese taal), F. W. B(reest) Smallenburg. — c) *Heerenveense prenten*, Jacob Krediet en J. C. Krediet boekhandelaar, Franciscus Hesfel. — d) *Groninger prenten*, J. Oomkens boekhandelaar voor J. Noman 1827, R. J. Schierbeek, A. L. Scholtens (litho's). — e) *Friese kleederdrachten*. — f) *Leeuwarder Nieuwjaarswenschen*, *Bolswarder Ratelwacht*, *Franecker kinderboekje*, enz.

Portef. V : *Hollandse uitgevers buiten Amsterdam* : a) *Aarlanderveen* : H. Pens & Comp. boekhandelaars. — b) *Alkmaar* : H. Coster, boekhandelaar.

— c) *Bergen op Zoom* : J. J. Weyss ; *Breda en St Servaas bij Namen* : W. G. v. d. Sande & Comp., W. van Bergen & Comp., boekhandelaar, B. Hollingerus Pijpers boekverkoper, Broese & Comp. boekverkoper.

Portef. VI : *Uitgezochte volks- en kinderprenten*.

Portef. VII : Gerangschikt naar onderwerpen : Beroepen, Dieren, Emblemen, Alfabetten, Gereedschappen, Kinderspelen, Klederdrachten, Sprookjes van Moeder de Gans, Soldaten en Uniformen, Kermis- en Verjaarswensen, Scheepsvoorstellingen, l'Enfant prodigue, Le degré des âges, Politieke prenten.

Portef. VIII : Kinderprenten van onbekende uitgevers en verkopers.

Portef. IX : Belgische, Franse, Engelse en Russische kinderprenten.

Portef. X : Duitse kinderprenten (chromo lithographieën, 2e helft 19e eeuw).

Portef. XI : Uit de kindercourant, Den Haag ± 1868.

Portef. XII : Diversen.

Portef. XIII : Catalogi en Literatuur van kinderprenten.

Totaal 2.027 stuks.

NASCHRIFT

De collectie volks- en kinderprenten van notaris Ottema (Prinsessehof, Leeuwarden) behoort tot de vier of vijf belangrijkste verzamelingen van Nederland*. Wij vonden het dan ook prettig dat de eigenaar bereid gevonden werd, voor ons tijdschrift, een beknopt overzicht te geven van de samenstelling van deze collectie en ons wat wou vertellen over de herkomst van deze prenten.

Wij willen hier enkele nota's aan toevoegen om speciaal de aandacht te vestigen op sommige merkwaardige prenten, welke ons uit geen enkele andere verzameling bekend zijn.

— *Valentijn en Oursson*, nr 33 van de uitgaven van de Erve de Wed. Jacobus van Egmont, op de Reguliers Breestraat te Amsterdam (1761-1804) (8 houtsn.).

— *Hier is Tetjeroen, met zijn fatsoen, die nu dood is / En al de gekken met haar snaaren, die daar waaren, mee op zijn begrafenis*, nr 54, bij J. Kannewet, boekverkooper in de Nes, in de gekroonde Jugte Bybel (Amsterdam 1736-80), (36 houtsn.).

— *William en Maria, Rex Britannia*, 't Amsterdam bij d'Erve van de Wed. G. de Groot, boekverkooper op de Nieuwen-dijk ; in de Groote Bybel, tusschen beyde de Haerlemmer Sluysen (1725-1739), (1 houtsn. gedateerd 1729).

* De overige mij bekende grote Nederlandse verzamelingen zijn deze van de heer Van Kuyk te Doorn, van de heer Van Veen te Amsterdam, van de heer J. Borms te 's-Gravenhage en de openbare verzamelingen van het Rijksmuseum (collectie Waller) en van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

No. 1. Den Ridder Valetyn Bevigt zynen Broeder Guisen, in de Boskluise en brengt hem eenelyk tot Riden.

No. 5. Den Koning Faragus verwerdt al zyn Volk tegens Valetyn, Oursfon en haare byder Zulter Eeftercomende.

No. 3. Een valschien Ridder beschuldigt de Vrouwe Bel'efine, Moeder van Valetyn en Oursfon, doch werd in een Kamp door een Keopman overwonnen en zyn Verradery geluist.

No. 6. Facolet, den Toernaar, verloft Valetyn en den Groenen Ridder om de Gevangenis van den Soudraz, dien hy bedroog.

No. 5. Valetyn en Oursfon werden door den Verrader Gringalt op den Weg overvallen en Valetyn gevangen genomen.

No. 7. Valetyn Bevigt een Serpent en het zelve overwonnen hebbende, laat zig den Koning van Antiochien Doopen, benevens al zyn Volk.

No. 4. Oursfon Stryd met des Groenen Ridder, om de schoone Fefone en behaald ook de Overwinninge.

No. 8. Valetyn doorsteekt in de Batalije den Keizer van Griekenland, die zyn Vader was; het welk hem onbekent was.

Ziet dit gezelschap zig verblijden /
Ochlerd naar rang en naar de stier /

Met in een kistebode te rijden /
Acht men hier thans zijn grootste plezier.

Died' Herr ryd thans met veel genoegen /
Met Chais en linegt naar Voop of Hert /

Wilt gij u spoedig daar heen waagen /
Wijdt dan voop-al deez' Dame met.

Te Dordrecht ter Boekdrukkerij van J. DE VOS en Comp.

— *Jeroen Pompoen en Rozalinde / Was in der daad een aardig paar ; / Gij zult in deze printjes vinden / Hoe zeldzaam hun verkeering waar*, nr 82, te Amsterdam bij S. en W. Koene, boekdrukker, boek- en papierverkooper op de Lindegragt (1781-1810), (20 houtsn.).

— *Jonge jeugd, hier ziet gy thans ; / hoe de oude Jochem Jans, / En zijne Huisvrouw Anneke Zare, / Twee berugte Snaaken waaren*, nr 24 S. en W. Koene (20 houtsn.).

Talrijke kinderprenten van de uitgever J. Noman te Zaltbommel waren ons enkel bekend door het werk van E. Van Heurck en G. J. Boekenooen, *L'Imagerie Populaire des Pays-Bas* (Parijs 1930) waarin van pagina 84 tot 89 een lijst van de uitgaven van deze drukker is opgenomen. De nummers welke niet in de openbare verzamelingen te vinden waren, zijn in het bezit van de heer Ottema, die deze prenten verworven heeft uit de nalatenschap van Dr Boekenooen.

Tenslotte vermelden wij nog dat in deze verzameling ook 7 prenten voorkomen van een weinig bekende uitgever J. De Vos & Comp. boekdrukkerij te Dordrecht. Deze De Vos is als drukker-uitgever werkzaam geweest van 1814 tot 1843. Zijn prenten hebben wij buiten het Prinsessehof nergens ontmoet. Zes van de zeven bewaarde prenten hebben wij kunnen identificeren als herdrukken met gemoderniseerde tekst van uitgaven van Ratelband en Bouwer te Amsterdam (1760-1793). Nr 5 (kermistaferelen) = Ratelband en Bouwer 88 ; nr 12 voertuigen (*Neemt genoeg zoete jeugd / In deez blijde zomer vreugd*, 2 houtsn.) = Ratelband en Bouwer zonder nummer ; nr 21 spreuken = Ratelband en Bouwer 29 ; nr 22 dieren a-b-c = Ratelband en Bouwer 24 ; nr 23 herders en herderinnen = Ratelband en Bouwer 14 ; nr 24 de Amsterdamsche kermisvreugd = Ratelband en Bouwer 23.

J. De Vos heeft dus de houtblokken overgenomen welke gemaakt waren voor de uitgeverij Ratelband en Bouwer.

Van het nr 18 « De Raarekiek-Kas » een buitengewoon mooie gegraveerde en smaakvol gekleurde houtsnede gesigeneerd A. Bouwens, kennen wij geen replek uit het fonds Ratelband en Bouwer. Maar wij weten dat de graveur A. Bouwens die in de jaren 1779-1781 werkzaam was te Amsterdam ook gewerkt heeft voor de firma Ratelband en Bouwer* en mogen hieruit wel concluderen dat deze Raarekiek-Kas ook wel oorspronkelijk tot het fonds Ratelband en Bouwer behoord heeft.

Al wie in Noord en Zuid de studie van de kinderprenten behartigt zal in het Prinsessehof te Leeuwarden ruim zijn gading vinden.

* De plaat nr 106, *De wintertijd*, 't Amsterdam, bij de Wed. J. Ratelband en J. Bouwer op de Rooze Gragt, Zuyd-zyde, in de Bijbel-drukkrye, is eveneens gesigeneerd A. Bouwens.